

En dialektal länk mellan öst och väst

För snart 2000 år sedan frigjorde sig de nordiska språken från de övriga germaniska. På den tiden hade nationsspråken i Norden ännu inte utvecklats. Istället hade man ett gemensamt urspråk: urnordiskan. Detta var inte enhetligt utan varierade geografiskt över Danmark, Norge och Sverige, där den ena dialekten hakade vid den andra likt länkarna i en gigantisk språkkedja. Vår dialektgeografiska situation i Norden brukar därför benämnas det skandinaviska dialektkontinuet, vilket innebär att det inte finns några skarpa dialektgränser i Skandinavien. Detta kontinuum upplever vi än idag när vi färdas genom Danmark, Norge och Sverige. Elias Wessén gör följande beskrivning i *Våra folkmål* (s. 54):

”De sydsåkanska målen visa nära släktskap med de danska på södra Själland. Folkspråket på Bornholm har snarast en sydsåkansk prägel. De östnorska målen sammanhånga med värmländskan och målet i Västerdalarne. Jämtländskan är ett mellanled mellan tröndskan och de norrländska kustmålen.”

Riksspråken i de tre länderna är senare företeelser och kan ses som led i centraliseringen av respektive land. När det gäller svenskan räknar man översättningen av *Nya testamentet* 1526 som den första ansatsen till att skapa ett riksspråk. I sammanhanget betyder tillkomsten av riksspråk främst två saker. För det första innebär det att respektive lands riksgrenser också är språkgränser (i Sverige talar vi svenska, i Danmark danska osv.). För det andra har det lett till att det skrivna riksspråket har påverkat det talade språket så att det senare har närmat sig det förra. Skriftspråket har därför spelat en mycket stor roll när det gäller utjämningen av dialekterna.¹

I de nordiska folkspråken, som återspeglar det skandinaviska dialektkontinuet, kan man trots allt se att det fortfarande handlar om gradvisa övergångar och inte skarpa gränser ifråga om språkliga skillnader mellan våra länder. Generellt sett innebär det att ju längre västerut en svensk dialekt är belägen desto fler västnordiska drag kan man räkna med att finna i den. För att knyta an till bilden ovan kan Solleröområdet därför sägas utgöra en dialektal länk mellan öst och väst.

¹ Vill man bevara den språkliga mångfalden i Sverige i form av våra dialekter gör man helt rätt i att följa slagordet ”Svensk ålldär i unödan” (prata aldrig (standard)svenska i onödan).

Wessén har i *Våra folkmål* valt ut tio språkdrag som är typiska för norskan men som är spridda mer eller mindre långt in i det svenska språkområdet. Dessa kommenteras vad gäller språklig utveckling och utbredning. Dessutom relateras de till bruket i Solleröområdet.

1. U-former

I norskan finns det en hel del ord med *u* som lång stamvokal, där de rikssvenska motsvarigheterna istället har *o*: *bru, bu, ku* och *su – bro, bod, ko* och *so*. Solleröområdet har däremot ofta *u*. Man erinrar sig namn som *Nybruni* och *Pennbudi*. Motsvarigheten till *ko/ku* heter *kyr*, vilket uttalas /tjyr/. Bakom *y* döljer sig ett *u*; detta *y* är i sin tur en förutsättning för försvagningen av *k* till *tj*. När det gäller *so/su* väljer däremot soldmålstalaren ett helt annat ord, nämligen *sväjn* 'svin' eller *gräjs* 'gris'.

Enligt Wessén (1970 s. 56) förekommer *u*-former också i Bohuslän, Dalsland, Värmland och Jämtland. Enstaka fall påträffas ännu längre österut.

2. Bevarade diftonger

Norskan har bevarat de s.k. primära eller ursprungliga diftongerna (diftong överläts bäst med dubbelvokal, dvs. att man har två vokaler i samma stavelse). Dessa kan man illustrera med hjälp av några kända namn: *Steinar* Hoen (höjdhoppare), *Röyksopp* (popgrupp) och *Gratishaugen* (terrängparti utmed skidspåret i Holmenkollen). De tre diftongerna *ei, öy* och *au* har i rikssvenskan dragits samman till de enkla vokalerna *e* och *ö*. Motsvarigheter till ovannämnda namn skulle på standardsvenska bli *Sten, Röksvamp* och *Gratishögen*.

Av de primära diftongerna finner man ingenting i det annars så diftongrika Solleröområdet. Detta är alltså inte ett drag som man delar med dialekterna västerut, något som kan verka förvånande eftersom sådana diftonger återfinns i flera perifera dialekter inom det svenska språkområdet, t.ex. i gotländskan samt i målen i västra Jämtland och i norra Norrland (Wessén 1970 s. 56).

3. A-omljud av u

Omljud innebär generellt att en ändelsevokal (obetonad) påverkar sin stamvokal (betonad) så att dessa blir mer lika varandra. Vad gäller *a*-omljudet betyder det att ett *a* i ändelsen påverkar ett *u* i stammen så att det närmar sig detta ändelse-*a*.² Eftersom *a* är en öppnare vokal än *u*, kommer den senare att få ett öppnare uttal än tidigare. I det här fallet medför det att *u* övergår till *o*. I norska finner man därför former som *kolle* med den svenska motsvarigheten *kulle* (jfr Holmenkollen).

² I dagens ordformer kan detta *a* vara svårt att upptäcka, eftersom det kan vara försvagat till *e* eller har fallit bort.

Utvecklingen förekommer allmänt i västra Sverige utom i Dalarna och Jämtland. Att det är så omvittnar formen *dalkulla*, eftersom det annars hade hetat **dalkolla*.³

4. U-omljud av a

Med *u*-omljud menas att ett *u* i ändelsen⁴ påverkar ett *a* i stammen så att det övergår till ett *olå* (jfr *a*-omljud ovan). Fonetiskt innebär det att *u* som är en rundad vokal överför detta särdrag till *a* som är en orundad vokal, så att *a* övergår till sin rundade motsvarighet. Wessén (1970 s. 57) ger intryck av att utbredningen av detta språkdrag är ganska sparsam med enstaka förekomster i väst- och sydsvenska dialekter. I Solleröområdet finner man bland annat följande exempel på denna företeelse: *vått* 'vante' och *tåll* 'tall'. Motsvarande former i norskan är *vott* och *toll*.⁵

5. Bevarat gammalt e

Ursprungligt *e* bevaras i norskan liksom i Solleröområdet. Uttal med *e* förekommer också i Bohuslän, Dalsland, Värmland och Dalarna. Enligt Wessén (1970 s. 57) finns sådana former också i norrländska och östsvenska mål. Vissa av dessa påträffas till och med så långt söderut som i höjd med de mellansvenska sjöarna. *Färdär frå Soldn/Spår från Sollerön. En ordbok på soldmål* tar bl.a. upp följande former: *rev* 'räv', *leså* 'läsa' och *ber* 'bär'.

6. Nasalassimilation

Nasalassimilation leder till att konsonantkombinationerna *mp*, *nt* och *nk* förenklas till *pp*, *tt* och *kk*. Namnet kommer alltså av att det är nasalerna *m* och *n* som reduceras, dvs. de assimileras. Spridningen framgår av kartan nedan; vita fält anger var man påträffar nasalassimilation. Den visar att utbredningen sträcker sig över större delen av Sverige men att den samtidigt har en tydlig västlig orientering.

Exempel på nasalassimilation i Solleröområdet är *såpp* 'svamp', *vått* 'vante' och *sikk(a)* 'sjunka'.

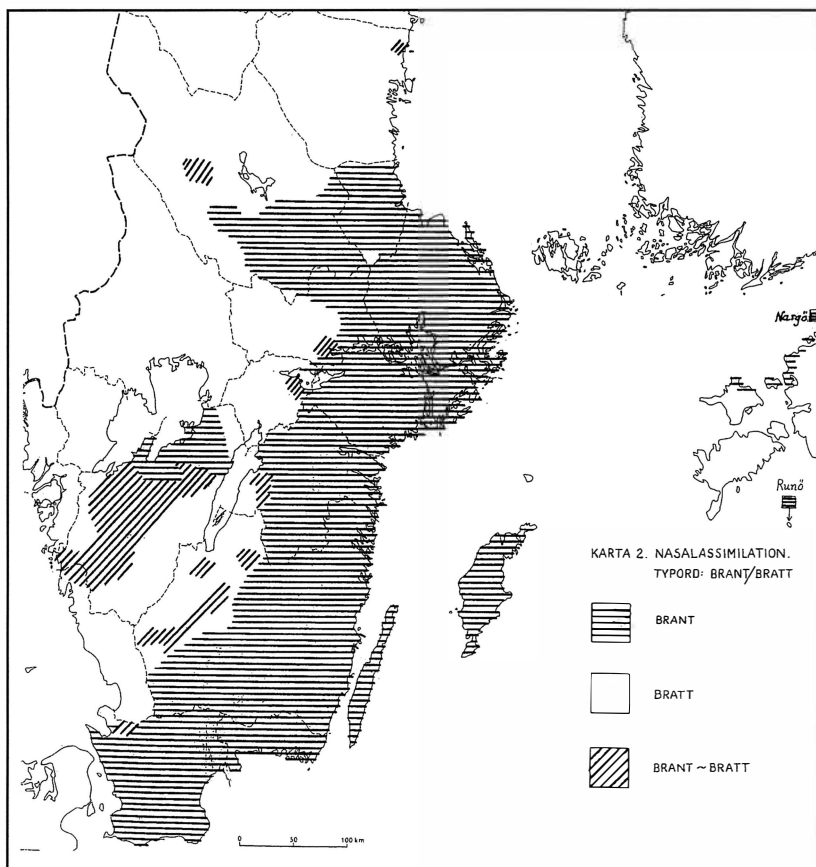
7. Assimilation av *rl* > *ll*

Liksom nasalassimilationen innebär även denna utveckling en uttalslättning, dvs. en förenkling av artikulationen. I det här fallet är det istället *r* som assimileras.

³ Med * markeras en felaktig eller hypotetisk form

⁴ Liksom fallet med *a*-omljudet (dvs. *a* i ändelse, se not 1) kan *u* också försvagas alternativt falla bort.

⁵ Man ska inte bry sig så mycket om skillnaden i stavning mellan norskan och Solleröområdet. I norskan har man normerat hur orden ska stavas, dvs. med *o*. För Solleröområdet finns inga bestämda stavningsregler. I *Färdär frå Soldn/Spår från Sollerön* stavar man de två orden med *å*, men man hade lika gärna ha kunnat skriva dem med *o* (jfr standardsvenskans *gått-gott*).

Karta. Nasalassimilationens utbredning i Sverige; den del av landet som inte täcks av kartan har nasalassimilation.

Utvecklingen förekommer både västerut och norrut (Wessén 1970 s. 58). I *Färdär från Soldn/Spår från Sollerön* finner man t.ex. *kall* 'karl', *mäll(a)* 'märla' och *päll(a)* 'porla'.

8. Nekande prefixet *u*

En parallell till punkt 1 är bruket av det nekande prefixet (förstavelsen) *u* istället för *o*. Norskan och Solleröområdet har *u*: *unödan*, *udjur* och *unärt*, medan standardsvenskan har *o*: *onödan*, *odjur* och **onärt* 'hur mycket som helst'. Det tredje ordet går alltså inte att hitta någon direkt motsvarighet till i standardsvenskan; man får konstruera ett ord.

Utbredningen sträcker sig från Värmland ned till Halland med en avstickare in mot nordöstra Skåne och västra Blekinge (Wessén 1970 s. 58).

9. Bortfall av *r* efter inskottsvokal

I norska dialekter faller *r*, oftast också ändelsevokalen, i ord som slutar på *-er* och har akut accent⁶. Samma utveckling finner man i Dalsland, i Dalarna och i norrländska mål (Wessén 1970 s. 58). Exempel från Solleröområdet är *sov* 'sover', *kumm* 'kommer' och *sunnd* 'sönder'.

Att ordet inte har grav accent trots att det är tvåstavigt beror på att det tidigare varit enstavigt, vilket i sin tur kommer an på att den ursprungliga ändelsevokalen fallit. Den obetonade stavelsen en s.k. inskottsvokal (i det här fallet *e*) försvagas ytterligare genom växlingen av accent. Man kan notera att även riksspråket har akut accent i den här ordtypen, men här står ändelsen kvar.

10. *Han/hon* framför egennamn

Som tionde och sista punkt i uppställningen över västnordiska drag som också finns i svenska dialekter tar Wessén (1970 s. 58) upp bruket att sätta pronomina *han* och *hon* (med variantformer) framför egennamn: *han Ola* och *ho Kerstin*. Detta språkdrag förekommer i de norrländska målen men inte i ovensiljansmålen.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att sju av de tio språkdragen påträffas i Solleröområdet (nummer 1, 4, 5, 6, 7, 8, 9). Det betyder inte på något sätt att målet skulle vara norskt. Både språkligt och politiskt kan man alltjämt hävda att det är en svensk dialekt. Däremot är det uppenbart att Solleröområdet utgör en dialektal länk till de norska målen.

Som jämförelse kan man notera att närkingskan (min hembygdsdialekt) endast bär vissa spår av nasalassimilationen, t.ex. ortnamnet *Brickebacken* (*brinkbacken*); de övriga nio språkdragen lyser helt med sin frånvaro. Å andra sidan är Närke beläget ganska långt österut i förhållande till den norska gränsen. Det är betydligt närmare till Norge från Sollerön – både geografiskt och språkligt.

Källförteckning

Andersson, Margit & Danielsson, Suzanne, 1999. *Färdär från Soldn/Spår från Sollerön. En ordbok på soldmål.*

Wessén, Elias, 1970. *Våra folkmål.* 9 uppl. Fritzes. Stockholm.

Karta i beskuret och förminskat skick från Språk- och folkminnesinstitutet i Uppsala, Dialektavdelningen. Acc. nr 34339:2.

Björn Bihl

*Fil. dr i nordiska språk och
universitetslektor vid Högskolan i Kalmar*

⁶ Exempel på akut accent finner man i det rikssvenska uttalet för *stegen* (av *steg*).